

SWAG - AMI

e e r a
c e y
r
e
t
l
y

Priručnik za psihosocijalni rad sa LGBTI+ osobama

Naslov: Priručnik za psihosocijalni rad sa LGBTI+ osobama

SWAG-A mi

Autorke: Nikolina Garača i Aleksandar Talijan

Prelom/dizajn: Dragan Inđić

Izdavač: Centar za mlade „KVART“

Za izdavača: Branko Ćulibrk

Objavljivanje ovog Priručnika je finansirano grantom Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država (Department of State). Mišljenja, nalazi i zaključci koji su ovdje navedeni pripadaju autorkama i ne odražavaju nužno mišljenja, nalaze i zaključke Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država.

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova **dopušteno i poželjno** uz navođenje izvora.

Predgovor

Centar za mlade “KVART” je aktivistička organizacija iz Prijedora koja već nekoliko godina, osim drugih polja djelovanja, radi i na polju zaštite ljudskih prava marginalizovanih grupa i svojim radom pokušava djelovati na društvene procese kako u lokalnoj zajednici, tako i šire.

Priručnik koji je pred vama, nastao je kao rezultat iskustava stečenog kroz višegodišnji rad i predstavlja skup znanja koja su sticana kroz direktne kontakte i rad sa LGBTI+ zajednicom, učestvovanjem ili realizacijom različitih edukativnih radionica i razmišljanjima o potrebama pripadnica LGBTI+ zajednice.

Iako je primarno priručnik namijenjen pomagačicama, nastavnica-ma, psihološkinjama, socijalnim radnicama i svim drugim stručnjakinjama koje u svom radu ostvaruju direktan kontakt prvenstveno sa mladima, ali i sa starijima, vjerujemo i nadamo se da će priručnik naći i širu primjenu od strane samih pripadnica LGBTI+ zajednice. Nakon čitanja ovog priručnika nadamo se da ćete temeljnije i obuhvatnije moći da razmatrate položaj LGBTI+ pojedinki u našem društvu. U pomagačkom radu izuzetno je važno razvijati vlastitu empatiju, edukovati se i prilagođavati svoje pristupe potrebama drugih i drugačijih. Želja autorki je da vam ovim priručnikom olakšaju upoznavanje sa temama vezanim za rad sa LGBTI+ osobama te tako doprinesu stvaranju holistički zdravog i podržavajućeg društva za sve. Priručnik je rađen u sklopu projekta “Togethering” koji realizuje Centar za mlade “KVART”, a koji je finansiran od strane Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država.

Branko Ćulibrk

Zahvalnica autorki:

Autorke se zahvaljuju donatorki i svim osobama koje su podržale njihova nastojanja da napišu i izdaju ovaj priručnik te da ga učine praktičnim i korisnim za pomagačice u radu sa LGBTI+ populacijom.

Posebno želimo da istaknemo nesebična ohrabrenja članica svojih porodica te koleginya i prijateljica iz LGBTI+ zajednice. Naročito se zahvaljujemo psihoterapeutkinji Ireni Đumić Jurić-Marijanović, koja već godinama radi sa LGBTI+ zajednicom, na njenim prijedlozima i pomoći, kao i timu iz Centra za mlade Kvart bez kojih stvaranje ovog priručnika ne bi bilo moguće. Ilustracije za ovaj priručnik kreirala je Sara Prpić kojoj se ovim putem, takođe, zahvaljujemo.

Sadržaj

Identitet(i).....	8
Pružanje podrške u izgradnji identiteta.....	11
Iz prve ruke: Svaki život je drugačiji!.....	16
Milica.....	16
Petar.....	18
Viktor.....	19
Pretpostavka je majka svih... problema.....	22
Šta mi možemo da uradimo?.....	30
Živa biblioteka.....	32
Forum teatar.....	34
Projekcije filmova i diskusije.....	34
Čitanje queer/feminističke poezije.....	35
Stvaranje sigurnog prostora.....	35
Grupe podrške.....	36
Kampovi.....	36
Organizovanje sekcije/kluba/vršnjačkog tima za podršku LGBTI+ osobama u školama ili pri fakultetima.....	37
Pozitivan primjer iz prakse: Rad sa neformalnom grupom mladih LGBTI+ osoba „Kvir Luka“.....	38
Prilog 1. Upitnik za samoprocjenu uvjerenja i stavova o radu sa LGBTI+ osobama.....	41
O autorkama.....	43
Literatura.....	44

Napomena:

Svi pojmovi koji su u priručniku napisani u ženskom gramatičkom rodu obuhvataju muški i ženski rod lica na koja se odnose. Budući da je jezik direktan pokazalac rodne neravnopravnosti, u ovom priručniku ženski rod je korišćen kao generičan zbog potrebe da se i ovaj rod promovise kao ravnopravan, a ne podrazumijevajući. Kako su jezik i društvo povezani, neophodno je stereotipe i diskriminaciju koji dolaze iz kulture ponovo normirati. Korišćenje jednog gramatičkog roda u ovom priručniku nikako ne implicira i ne umanjuje manju važnost drugog/drugih rodova.

LGBTI+

LGBTI+ je skraćena koje predstavlja lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, interpolne (interseksualne) osobe¹ i ostale identitete koji se razlikuju od heteronormativne² matrice.

---

1 Interseksualne osobe su osobe sa atipičnim razvojem pola, koji nije u skladu sa definicijama muškog i ženskog. Ovo se odnosi na razvoj unutar hromozoma, gonda, hormona i polnih organa.

2 Heteronormativnost je pogled na svijet koji podrazumijeva da je heteroseksualnost „normalna“ i preferirana seksualna orijentacija. Iz ovoga proizilazi određena normama heteroseksualnog čovjeka (npr. kao što je stav da je brak isključivo zajednica muškarca i žene).

Identitet(i)

Radi lakšeg razumijevanja sadržaja na narednim stranicama, važno je podsjetiti se odrednice pojma ljudskog identiteta i njegove slojevitosti. Čovjek živi i razvija se u kontekstu društva i pod uticajem raznih sistema (npr. porodice, škole, državnog uređenja, svjetskih trendova).

LGBTI+ osobe nisu (i ne žele biti) definisane samo svojom seksualnom orijentacijom, kao što heteroseksualne osobe nisu (i ne posmatraju se kao) isključivo heteroseksualne osobe. S težnjom da ovaj priručnik učinimo praktičnim, predstavljamo vam tehniku za prepoznavanje višeslojnosti čovjekovog identiteta. „Power flower“ (Ng, 2018) pruža slikovit pregled grupa sa kojima se pojedinka može poistovijetiti³.

„Power flower“ se koristi u radu sa pojedinkama i grupama prilikom istraživanja identiteta osoba. Na narednoj stranici prikazan je isječak iz radnih materijala koji se koriste u ovoj vježbi. Od članica grupe sa kojom se radi, ili od pojedinke, traži se da u unutrašnje latice upiše identitete koji su većinski zastupljeni u sredini u kojoj one žive. U spoljašnje latice potrebno je upisati vlastite odrednice identiteta.

---

3 Seksualna orijentacija označava fizičku i/ili emotivnu privlačnost ka istom, suprotnom ili oba pola/roda ljudi.

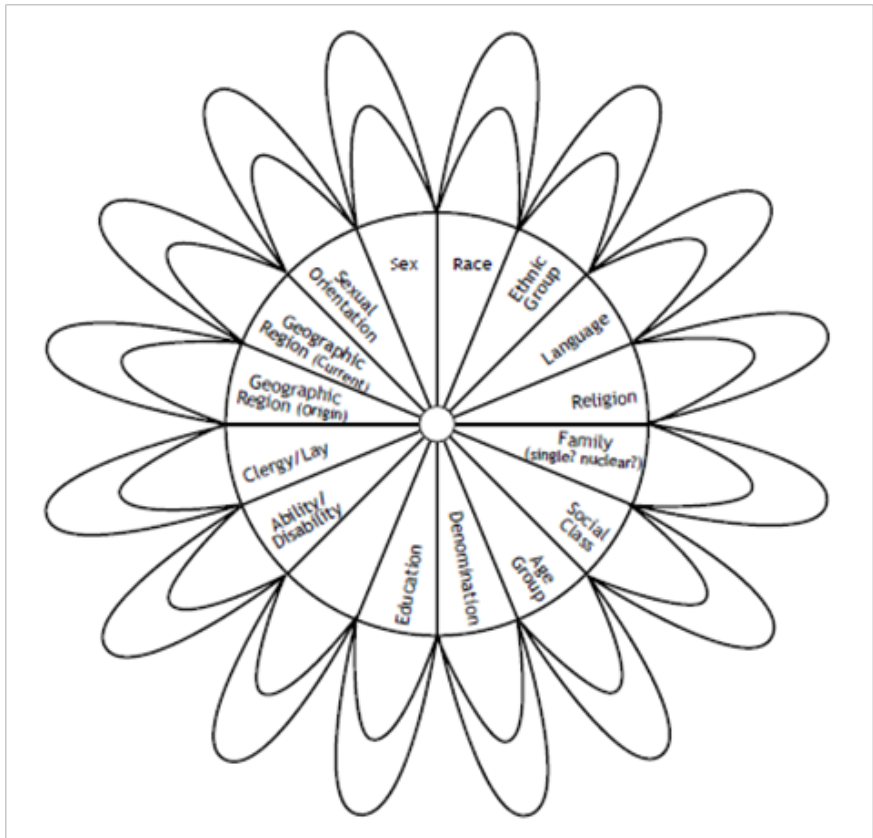
Pol obuhvata biološke karakteristike i klasifikacije reproduktivnog sistema; uključuje polne organe, hromozome, hormone, gonade (polne žlijezde); stoga dijeli osobe na dvije kategorije žensko/muško.

Rod je društveni konstrukt (ali je, takođe, i individualan), koji obuhvata pol, uloge i norme. Rodnost je binarno konstruisana kao žensko/muško. Ovakvi binarni sistemi negiraju postojanje međuprostora između žensko/muško, te samim tim diskriminišu one koji se ne identifikuju sa takvom podjelom.

Identiteti (spolni i rodni) dio su našeg poimanja seksualnosti, koji su nekad nametnuti, a nekad samovoljni (Kučukalić, 2015).

Kategorije navedene u “Power flower”-u su: pol, rasa, etnička pripadnost, jezik, religija, porodica, klasna (tj. socio-ekonomska) pripadnost, uzrast, nadimak (ili titula), nivo obrazovanja, invaliditet (ili teškoće u razvoju), pripadnost sveštenstvu (ili vjerskoj grupi), geografski region (porijeklo i trenutni) i seksualna orijentacija. Ovaj instrument moguće je (i poželjno) prilagođavati potrebama ciljne grupe sa kojom se radi.

Nakon što je “Power flower” ispunjen ulazi se u razgovor o identitetima. Svaka osoba o sebi govori i otkriva onoliko koliko želi. Neka od pitanja koja se mogu koristiti prilikom facilitacije ovog razgovora su:

- Da li ste se osjećale ugodno popunjavajući ovaj radni list?
- Da li ste ranije znale da ljudski identitet ima ovoliko odrednica?
- Koje su vam odrednice bile najviše, a koje najmanje poznate?
- Pokušajmo sada usaglasiti naša mišljenja o dominantnim odrednicama identiteta u našoj sredini. Kojoj etničkoj/religijskoj grupi najviše ljudi na našem području pripada? (itd.)
- Da li ste primjetile neke razlike između unutrašnjeg i spoljašnjeg kruga latica kada ste ih popunile? U kojim segmentima?
- Da li mislite da su ljudi koji imaju manje takih razlika u privilegovanom položaju u odnosu na one sa više razlika? Koje su njihove privilegije? Kakvu oni imaju moć u društvu, a kakvu moć imaju oni sa više razlika?
- Kako je do toga došlo?
- Da li je naša grupa u privilegovanom položaju u našem društvu?
- Šta sve utiče na stvaranje identiteta osobe? Da li smo ovakvi rođeni ili ovakvi postajemo?
- Zašto je solidarnost među ljudima važna?
- Šta možemo uraditi kako bismo svi bili prihvaćeni i uvaženi? Hajmo da osmislimo neke primjere.

Pružanje podrške u izgradnji identiteta

Na narednim stranicama opisani su primjeri iz prakse, smjernice i savjeti za rad sa LGBTI+ populacijom namijenjeni pomagačicama, nastavnicama, psihološkinjama, socijalnim radnicama i svim drugim stručnjakinjama koje u svom radu ostvaruju direktan kontakt prvenstveno sa mladima, ali i sa starijima. Nakon čitanja ovog priručnika nadamo se da ćete temeljnije i obuhvatnije moći da razmatrate položaj LGBTI+ pojedinki u našem društvu. U pomagačkom radu izuzetno je važno razvijati vlastitu empatiju, edukovati se i prilagođavati svoje pristupe potrebama drugih i drugačijih. Želja autorki je da vam ovim priručnikom olakšaju upoznavanje sa temama vezanim za rad sa LGBTI+ osobama te tako doprinesu stvaranju holistički zdravog i podržavajućeg društva za sve.

Na samom početku važno je naglasiti da je seksualna orijentacija „nevidljiva“ odrednica identiteta pojedinke. U svakoj učionici, svakom kabinetu, kafiću, naselju, pozorištu ili autobusu može da se nađe LGBTI+ osoba. Budimo toga svjesne. Za razliku od npr. nijanse boje kože ili akcenta u nečijem govoru, koji nam već pri prvom susretu mogu dati natuknicu o tome odakle osoba potiče (što opet sa sigurnošću ne znamo dok ne pitamo tu osobu), u LGBTI+ populaciji takvih natuknica nema. Ukoliko o partnerskim vezama pred djecom u školi govorimo samo kao o odnosima muškarca i žene, djeca će usvojiti stav da drugačiji odnosi ne postoje ili da nisu prihvatljivi. Možda će čak vjerovati da „biti drugačiji“ nije dobro ili nije zdravo. LGBTI+ mlade osobe veoma su sklone internalizaciji ovakvih uvjerenja (stigma). Tokom razvoja, nerijetko u adolescenciji, kada mladi shvate da se ne uklapaju u očekivanja okoline (ili čak u svoja internalizovana očekivanja), lako počnu da se preispituju. U ovakvoj razvojnoj krizi mogu da se pojave naznake

depresivnosti, socijalne izolacije, psihosomatskih oboljenja, intenzivnih osjećaja krivice i neadekvatnosti, suicidalnih misli itd. U ovakvim trenucima smo mi, pomagačice u direktnom kontaktu sa ljudima – najpotrebnije.

Dakle, vjerovatno je da su mnoge od vas već radile sa pripadnicama LGBTI+ populacije, a da toga niste bile ni svjesne. Druge specifičnosti rada sa LGBTI+ osobama leže kako u unutašnjim, psihološkim karakteristikama pojedinki, tako i u vanjskim tj. kontekstualnim društvenim i sociološkim faktorima. Savremene poglede na neke od ovih karakteristika opisali smo kroz osnovne postavke pristupa koji se danas koriste u pomagačkom radu sa ljudima, a to su: humanistički, fenomenološki, ekosistemski i anti-opresivni pristup.

- **Čovjekova priroda je u osnovi dobra; svaki čovjek prirodno teži samoostvarenju tj. ostvarenju svih svojih potencijala te za to treba da preuzme ličnu odgovornost.**(Rogers, 2011)

o Dakle, ukoliko pojedinka ima genetsku predispoziciju da bira partnerke istog roda ili pola, ona će tome i težiti te će za svoje izbore pokušati da preuzme odgovornost. Okruženje je pritom često osuđuje i obeshrabruje, čime se sputava njeno samoostvarenje. Tako u životima LGBTI+ osoba nastaju razni problemi i prepreke koji im onemogućavaju funkcionalnu svakodnevicu, za šta društvo često okrivljuje same LGBTI+ osobe.

- **U radu sa čovjekom potrebno mu je pružiti bezulovno pozitivno prihvatanje te razvijati empatično razumijevanje njegove subjektivne stvarnosti.**(Rogers, 2011)

o Najveća pomoć koju možemo pružiti drugome leži u podršci kroz aktivno slušanje i uvažavanje drugačijih subjektivnih gledišta, koliko god ona bila različita ili konfliktna sa našim bazičnim uvjerenjima i definicijama poželjnog. Kako bismo heteronormativnom društvu (kakvo je naše) približili pogled na život iz perspektive LGBTI+ osoba, odlučili smo da napišemo ovakav priručnik.

- **Čovjek je holističko biće; njegove potrebe moguće je posmatrati hijerarhijski, sljedećim redoslijedom: fiziološke potrebe organizma, potreba za sigurnošću, potreba za pripadanjem i ljubavlju, potreba za poštovanjem i samopoštovanjem, potreba za samoostvarenjem i potreba za samonadilaženjem.** (Maslow, 2006)

o Ukoliko samo jedna (ili više) od ovih potreba nisu ispunjene, osoba se osjeća nezadovoljno i sputano. Primjetite da su u našem društvu često skoro sve navedene potrebe među LGBTI+ osobama direktno narušene diskriminacijom, socijalnom isključenošću, odbacivanjem, omalovažavanjem, osuđivanjem i stigmatizacijom. LGBTI+ osobe nerijetko se osjećaju nesigurno, odbačeno, izolovano, nevoljeno, nepoštovano, neravnopravno i sl.

- **Životni ciklus čovjeka ispunjen je motivacijskim ciklusom vođenim principom homeostaze tj. postizanja ravnoteže između njegovih potreba.** (Maslow, 2006)

o Ukoliko pojedinca ne uspostavi ravnotežu među svojim potrebama, vjerovatno će razviti oblike štetnog ponašanja. U LGBTI+ populaciji veoma često se pojavljuju indikacije anksioznosti, depresije, suicidalnog ponašanja i drugih psihofizičkih problema usljed neadekvatnog sistema za podršku LGBTI+ osobama i prisutne stigme.

- **Čovjek se razvija u kontekstu društva pod uticajem više sistema: mikrosistema (drugih pojedinki), egzosistema (indirektnih uticaja naposrednog okruženja), makrosistema (kulture, socio-ekonomske situacije i sl.), mezosistema (odnosa među sistemima) i hronosistema (vremenskih odrednica).** (Bronfenbrenner, 1976)

o Na kvalitet života svake osobe utiču kako roditelji, vršnjakinje i nastavnice, tako i kultura i tradicija društva, društveno i političko uređenje, globalni fenomeni te vremenske odrednice (individualne - razvojne i civilizacijske). Heteronormativnost, tj. podređenost normama heteroseksualnog čovjeka, u bilo kojem od ovih sistema, direktno dovodi u pitanje integritet, poštovanje i samopoštovanje LGBTI+ pojedinki.

- **Čovjek može biti u nepriviligovanom položaju u društvu zato što ga ono tu postavlja, a ne zato što je sam po sebi manje vrijedan. Moć u društvu često nije pravedno raspoređena što dovodi do opresije i diskriminacije pojedinki.** (Dominelli, 1996)

o Važno je da budemo svjesne uticaja neravnopravne raspodjele moći u našem društvu. Mali broj LGBTI+ osoba javno govori o svom identitetu i uključuje se u procese

donošenja odluka. Pošto LGBTI+ populacija nije adekvatno reprezentovana u društvu, ostavljena je na margini, „pod tepihom“, te se sa njom ne razgovara o njenim potrebama. LGBTI+ pojedinke su stoga lišene moći da slobodno upravljaju svojim životima i doprinose poželjnim i zdravim sistemskim promjenama u društvu. Na primjer, LGBTI+ osobe ne mogu da prijave nasilje u porodici jer njihove partnerske zajednice u sistemu nisu prepoznate kao porodice. Time se partnersko nasilje nad LGBTI+ osobama dodatno ohrabruje.

Iz prve ruke: Svaki život je drugačiji!

Kako bi se slika o LGBTI+ populaciji u našem okruženju upotpunila, vjerujemo da je potrebno da i one drugačije i nesvakidašnje priče ugledaju svjetlost dana. U nastavku sa vama dijelimo kratke opise iskustava LGBTI+ osoba⁴ kakve možda još niste čule. Podržavamo ideju da ove primjere dalje koristite u svom radu ili praksi, bilo kao inspiraciju ili kao materijal za studije slučaja sa studentkinjama i srednjoškolkama.

Milica (25) je odrastala u gradu u BiH sa majkom i ocem gdje je pohađala srednju školu. Sa 16 godina je po prvi put osjetila privlačnost ka drugoj djevojci. Sa njom je počela potajno da se sastaje, govoreći roditeljima i prijateljicama laži o tome gdje je i šta radi. Njen život postajao je sve složeniji; u svakom trenutku morala je da pamti kome je šta rekla ili slagala. Milica se sa svojom partnerkom sastajala isključivo u stanu, a kada bi bile u javnosti morale su da odole potrebi da se dodirnu, poljube ili zagrlje kako ih okruženje ne bi osuđivalo. Samo dvije Miličine prijateljice znale su potpunu istinu i trudile se da joj pruže podršku u teškim trenucima.

Sa 17 godina Milica je počela da se viđa sa ženom 20 godina starijom od sebe. Obe su bile zaljubljene. Međutim, njihova veza postala je nasilna. Nakon 2 godine zabavljanja, u svojoj 19-oj godini, Milica je shvatila da njena partnerka kontroliše sve: njen raspored, planove, osjećanja, izbore i odluke. Ta žena manipulirala je situacijama i emocijama, a vlastitu ljutnju i nezadovoljstvo ispoljavala je agresijom, histerijom i fizičkim napadima. Milica je bila žrtva psihičkog i fizičkog partnerskog nasilja.

---

⁴ Imena akterki u ovim pričama su zamijenjena pseudonimima, a priče su zasnovane na stvarnim iskustvima ljudi u BiH.

Odlučila je da potraži pomoć te se povjerila jednoj prijateljici. Uz njenu podršku, Milica je odlučila da napusti nasilan odnos. Za Milicu je ovo bio veliki rizik. Pitala se: „Šta ako moji roditelji saznaju nešto o ovome i svim mojim lažima? Šta ako me na fakultetu svi odbace? Hoću li imati gdje da živim?“ Uprkos suzama, ucjenama i strahovima, istrajala je u svojoj odluci. Radeći na sebi i gradeći vlastiti sistem socijalne podrške, Milica je sa 22 godine odlučila da se *autuje*⁵ svojim roditeljima i kolegicama na fakultetu.

---

⁵ *Coming out* (tj. *autovanje*) je proces “izlaska iz ormara” LGBTI+ osoba, kada one prihvataju svoj seksualni identitet i/ili o njemu govore javno. Razlikuje se autovanje sebi i autovanje drugim osobama.

Danas ona živi u iskrenim i otvorenim odnosima sa svojim najbližima.

Ipak, jedno pitanje ostaje nerazrješeno. Nasilnica iz Miličine veze nastavila je da maltretira i iskorištava druge mlade i maloljetne djevojke. Njeno nasilje nikad nije bilo prijavljeno ili registrovano u institucijama, jer sistem i zakon u BiH ne prepoznaju istopolne zajednice kao zajednice. Kome Milica može da se obrati kako bi drugim djevojkama mogla da pomogne?

Petar (26) je rođen u selu u BiH gdje je pohađao osnovnu školu. Sa 14 godina preselio se u obližnji grad i tamo kasnije završavao fakultet. U slobodno vrijeme bavio se fudbalom i izlazio sa drugarima. Često je imao osjećaj da to što radi nije ispravno i da ga ne čini srećnim, ali je na druženja i koketiranje sa djevojkama pristajao kako ne bi odudarao od vršnjaka.

Petar se sa 24 godine zaljubio u drugog momka koji je bio njegov komšija. Svakodnevno su se viđali u naselju, a povremeno bi se sretali i u izlascima. Petar je ubrzo primjetio da mu pogled često „leti“ ka tom momku i da osjeća uzbuđenost, radost i ispunjenost kada je u njegovoj blizini. Ovakve unutrašnje, emotivne reakcije počele su da ga preokupiraju.

Vremenom, drugari su Petru počeli da govore kako im djeluje odustno tokom druženja. Zadirkiivali su ga misleći da se zaljubio u jednu poznanicu. Petar bi dolazio kući iscrpljen i tužan, ne znajući kako da se nosi sa svojim emocijama. Mislio je da nešto sa njim nije u redu i da će ga ta „faza“ već proći. O ovome je govorio samo jednom, prilikom posjete drugarici u inostranstvu, sa kojom se kasnije povremeno dopisivao na internetu. Pomisao na to da svoje doživljaje podijeli sa prijateljicama ili članicama porodice uzrokovala mu je anksiozne i panične napade.

Dvije godine kasnije, u njegovoj 26-oj godini, Petar je svojoj drugarici napisao: „Baš mi je teško. Osjećam kao da su mi ovdje oduzeli dio mene. Ne smijem biti osoba koja jesam. Kako ovo da izdržim?!“

Viktor (23) je rođen u gradu u BiH gdje je odrastao sa majkom i ocem. Po rođenju, roditelji su mu dali ime Marija kada su im doktorice saopštile da su dobili djevojčicu. Marija je rasla u ružičastoj kolijevci igrajući se igračkama „za djevojčice“. Roditelji su joj poklanjalu puno pažnje, gradeći tople, podržavajuće odnose u porodici. Iako su svi mislili da je Marija srećno dijete, ona se drugačije osjećala. Sa 13 godina, u jednoj šetnji sa majkom, Marija joj je rekla: „Mama, znam da je normalno da mi sada rastu grudi i da se moje tijelo mijenja, ali one meni smetaju.“ Marija je željela da izgleda kao dječak i tako da se ponaša.

U neznanju, strahu i zabrinutosti, Marijini roditelji su razgovarali sa sveštenikom i porodičnim prijateljicama tražeći savjet. Odlučili su da je za Mariju najbolje da ode u manastir i tamo pokuša da se „izliječi“. Marija, vjerujući svojim roditeljima, na to je pristala. Zajedno su posjećivali manastir nekoliko puta. Marija je tada doživljavala traume osjećajući se jako neugodno i bolesno. Svoje roditelje i sebe često je krivila za svoju „bolest“. Jednog dana, u svojoj 16-oj godini, kada je ostala sama kod kuće, Mariji je bilo naročito teško. Razmišljala je o suicidu jer se njena „bolest“ samo pogoršavala.

U školi je Marija nedavno prisustvovala prezentaciji o SOS telefonskoj liniji za djecu i mlade. To je bila posljednja opcija, odlučila je. Pozvala je savjetovanište ne govoreći sagovornici detalje o svojim mislima i osjećanjima. Samo je htjela da se podsjeti da nije sama.

Sagovornica sa SOS linije predložila je Mariji da pozove jedno udruženje u njenom gradu koje se bavi pomaganjem LGBTI+ osobama. Ona ju je ohrabivala i rekla da nju tj. SOS liniju uvijek može da pozove. Marija je po preporuci pozvala udruženje, i dalje osjećajući da radi nešto roditeljima iza leđa.

Nakon prvog razgovora sa savjetnicom iz LGBTI+ udruženja Marija je poželjela da ju upozna. Dogovorile su se da se sastanu. Uz podršku savjetnice, Marija je počela da istražuje i shvata da njeno iskustvo nije „nenormalno“, da u njemu nije sama i da ona ne treba da se „liječi“ kako bi postala žena. Marijini roditelji ubrzo su primjetili da se Marija osjeća bolje te su pristali da sa njom posjete udruženje. Počeli su da se edukuju o transrodnosti, zajedno sa Marijom su potražili pomoć stručnjakinja, a potom podržali Marijinu odluku da prilagodi svoj pol svom rodnom identitetu i promijeni ime.

Viktor je danas srećan momak koji svojom pričom želi da pomogne drugim mladim transrodnim osobama na Balkanu.

Svaka osoba kao individua je različita, pa su tako i njihove priče i iskustva drugačiji. Izuzetno je važno biti svjestan potencijalnih faza i stanja u kojima LGBTI+ osoba može da se pronade u našem današnjem društvu.

Pojedine LGBTI+ osobe od rođenja shvataju da je nešto u vezi sa njima drugačije i nije „standardno“, kao kod većine drugih ljudi. Još dok su djeca, one slušaju svoje roditelje i nerijetko postavljaju sebi ograničenja, ali su ograničeni i od strane roditelja. Ova ograničenja, u formi nametanja, javljaju se u izboru odjeće, omiljene boje i igračka. Često se javlja zbnjenost kod djece koja nisu sigurna šta im se događa i „šta to nije u redu sa njima“. Ovo može rezultovati povlačenjem i izolacijom djeteta, a u školama i/ili društvu veoma je česta pojava vršnjačkog nasilja.

Osjećajući se drugačije i pokušavajući da ispolji svoja osjećanja, mlada LGBTI+ osoba postaje potencijalna žrtva ovakvog vida nasilja. Osoba u adolescenciji se suočava sa najviše „problema“.

Zbunjenost prerasta u strah i samoporicanje. Fraza da je u pitanju „samo faza“ veoma je opasna jer ne dopušta prihvatanje stvari onakvima kakve jesu, nego se poricanjem neprihvatanje produžava. Ona je potpomognuta strahom od odbijanja od strane roditelja i prijateljica jer su razlike u odnosu na isti pol i ponašanje vršnjakinja evidentnije. Uloga psihološkinja, psihoterapeutkinja i socijalnih radnica je od velike važnosti ukoliko LGBTI+ osoba odluči da obrati za pomoć. Ipak, ovo nije česta praksa u našem društvu, tako da se LGBTI+ osoba okružena homofobijom⁶ nalazi u situaciji gdje se pojačava nje-no shvatanje da je ona kao jedinka bolesna, loša, nenormalna i drugačija. LGBTI+ osobe često počinju da vode dupli život, što implicira svakodnevno laganje i nemogućnost stvaranja iskrenih odnosa od povjerenja sa bliskim osobama iz porodice ili iz kruga prijateljica.

Neki ljudi su jednostavno jači i stabilniji u zastupanju svojih stavova pa ovu situaciju brzo napuste. Međutim, postoje i one osobe koje se ne mogu oduprijeti sve jačim i većim pritiscima okoline što ih vodi u dublje frustracije, povećanu socijalnu izolaciju te u veći rizik od obolijevanja na fizičkom i mentalnom polju.

---

⁶ Homofobija, bifobija i transfobija označavaju strah, neprihvatanje i omalovažavanje homoseksualnih, biseksualnih i transrodnih identiteta. Internalizovanjem ovih uvjerenja, LGBTI+ osobe stvaraju sliku o sebi kao o neadekvatnim i nepoželjnim ljudima (Kučkalić, 2015).

Pretpostavka je majka svih... problema.

Pod uticajem društva, od najranijeg uzrasta podučavani smo razlikama u „ženskom“ i „muškom“, bilo da se govori o bojama, igračkama, poslovima, vrsti bicikla, sportovima, hobijima, redoslijedu prolaska kroz vrata ili o frizuri. Svako od nas posjeduje ideje o rod-nim ulogama te kroz njihovu prizmu posmatra druge. Na osnovu izgleda i ponašanja, a ponekad i onog što nam ljudi govore, o njima donosimo zaključke. Svi znamo da pretpostavljamo i to nije uvijek loše.

Međutim, na osnovu pretpostavki i netačnih uvjerenja i stavova, ljudi stvaraju stereotipe i predrasude, koji kasnije dovode do djelovanja, odnosno diskriminacije, koja često ima formu verbalnog, fizičkog, psihičkog ili drugog nasilja.

Stereotipizacija predstavlja generalizaciju određenih odlika drugih, koja je bazirana na percipiranim fizičkim (vidljivim) ili kulturnim karakteristikama. Generalizacija se odnosi na sve pripadnice određene grupe. Na osnovu neispravnih generalizacija nastaju predrasude - odbojnosti prema drugima sa unaprijed stvorenim negativnim stavom prema nekome ili nečemu. Dakle, predrasuda je mišljenje, vrijednost ili stav prema nekome ili nečemu, koji je baziran uglavnom na pogrešnim pretpostavkama, odnosno stereotipima. Diskriminacija je tretiranje određenih osoba ili cijele grupe na drugačiji način, zbog njihovih karakteristika, najčešće zasnovana na predrasudama i stereotipima (Kučukalić, 2015).

U nastavku navodimo primjere pogrešnih pretpostavki, odnosno predrasuda, o LGBTI+ osobama, kao i činjenice koje ih opovrgavaju.

PREDRASUDA: *Vidi nju sa kratkom, ofarbanom kosom. Baš je muškobanjasta, prava lezbejka. Ja njih prepoznam po izgledu.*

ČINJENICA: Nisu sve lezbejke kratko ošišane, niti su sve žene sa kratkom kosom lezbejke. Na osnovu izgleda nije opravdano suditi o nečijem ponašanju. Svaka osoba, tako i lezbejka, je unikatna osoba za sebe.

PREDRASUDA: *Kakva je on tetkica! Sav feminiziran. Oblači se na ženskom odjelu. Ma peder sigurno!*

ČINJENICA: Nisu svi gej muškarci feminizirani, niti su svi feminizirani muškarci gej. Ne postoji univerzalan način na koji svi gej muškarci izgledaju. U konačnici, ovakvi stereotipi pokazuju neprihvatanje i osuđivanje identiteta i ponašanja koji nisu heteronormativni.

PREDRASUDA: *Svi vi homoseksualci ste meni super, nemam ja ništa protiv toga.*

ČINJENICA:

„Svi vi Romi ste meni super.“

„Svi vi bajkeri ste meni super.“

„Svi vi lajf koučevi ste meni super.“

„Svi vi nastavnici, psiholozi, pedagozi i socijalni radnici ste meni super.“

Ako sve Romkinje (ili sve LGBTI+ osobe) dijele neku osobinu, to ne znači da su one po svemu iste. Stavljajući sve Romkinje (ili sve LGBTI+ osobe) u isti koš, njihove kompleksne identitete svodimo na jednu odrednicu te ih time etiketiramo i omalovažavamo. Ako kažemo da su svi homoseksualci super, da li onda istovremeno mislimo i na lopove, nasilnike i one u sukobu sa zakonom?

PREDRASUDA: *Gejevi su baš promiskuitetni, često mijenjaju partnere i skoro svi imaju HIV.*

ČINJENICA: Kao što neki heteroseksualni muškarci imaju manje ili više partnerki, tako i neki gej muškarci imaju manje ili više partnera. Odabir partnera i upražnjavanje seksualnih odnosa je stvar ličnog izbora, kao i odluka o korištenju zaštite prilikom seksa.

PREDRASUDA: *Ona se druži sa onom grupom alternativaca. Samo čekam da i ona postane jedna od njih. Lezbejka.*

ČINJENICA: LGBTI+ identiteti u našem društvu često su tretirani kao alternativni, što nije slučaj. Ne izgledaju sve homoseksualne osobe jednako ili posebno drugačije od „ostalih“ ljudi. Biti LGBTI+ osoba nije stvar izbora, nego biološke predispozicije.

PREDRASUDA: *Homoseksualnost (transseksualnost) je bolest. Oni treba da se liječe.*

ČINJENICA: 1973. godine homoseksualnost je izostavljena sa spiska mentalnih poremećaja u „Dijagnostičkom i statističkom priručniku za mentalne bolesti“ (DSM) Američke psihološke asocijacije nakon dugotrajne i uporne borbe aktivistkinja i aktivista. Ovome je prethodilo javno istupanje stotina ljudi, borkinja i boraca za ljudska prava, koji su uspjeli da objasne kako etiketiranje homoseksualnosti kao „mentalnog poremećaja“ značajno narušava dobrobit, zdravlje i razvoj mnogih osoba. Među njima su bile i medicinarke, psihološkinje, psihijatrice te političarke i radnice. Pod ovakvim pritiskom javnosti, članice odbora za kreiranje DSM-a izglasale su eliminaciju homoseksualnosti sa spiska mentalnih poremećaja (Drescher, 2012).

PREDRASUDA: *Homoseksualnost više nije psihički poremećaj, to je sad stil života. Danas je moderno biti gej.*

ČINJENICA: Stil života nije povezan sa seksualnom orijentacijom. Homoseksualnost nije stvar izbora, a stil života ljudi mogu da biraju.

PREDRASUDA: *Rekla mi je da je ranije bila u vezi sa djevojkom i da misli da je biseksualna. Sigurno je to faza, proći će je.*

ČINEJNICA: Shvatanje nečije seksualne orijetancije kao faze je uvredljivo i iskazuje neuvažavanje tuđeg identiteta. Ukoliko LGBTI+ osobama sugerišemo da su u prolaznoj fazi, a njih ta faza „ne prođe“, implicitno im govorimo da sa njima nešto nije u redu. Ovakvi stavovi dovode do internalizovanja homofobije, bifobije i transfobije. LGBTI+ osobe mogu pomisliti da su „bolesne“, „nenormalne“ i nedovoljno razvijene.

PREDRASUDA: *Neka homoseksualaca, ali u njihova četiri zida. Šta imaju od toga da se drže za ruke i ljube pred normalnim svijetom i djecom?!*

ČINJENICA: Homoseksualne osobe nisu nenormalne. Seksualna orijentacija se ne može „naučiti“ niti je „prelazna“. Država i društvo pihvataju i podržavaju javno eksponiranje zajednice muškarca i žene (npr. kroz sklapanje brakova, držanje za ruke i prikazivanje u medijima). LGBTI+ parovi nemaju ovu privilegiju. Okruženje njih osuđuje, progoni i ne prepoznaje kao zvanične, ravnopravne zajednice. Želja LGBTI+ osoba da se javno eksponiraju (npr. tokom parade ponosa⁷ ili držeći se za ruke) oslikava ljudsku potrebu za poštovanjem, prihvatanjem i samoostvarenjem te je stoga očekivana.

PREDRASUDA: *U mom gradu toga nema. Homoseksualnost postoji samo u Americi.*

ČINJENICA: Ovakav stav je posljedica nevidljivosti i lošeg položaja LGBTI+ zajednice budući da njene pripadnice ne mogu da traže svoja prava javno, niti se njihov glas čuje.

---

⁷ Parada ponosa je nastala kao protest protiv ugnjetavanja i nasilja nad LGBTI+ osobama. Kroz godine prerasla je u slavljenje različitosti identiteta LGBTI+ osoba. Na našim prostorima parada ponosa i dalje ima politički karakter budući da LGBTI+ osobe nemaju jednaka prava kao heteroseksualne osobe.

PREDRASUDA: *Transseksualci samo skreću pažnju na sebe.*

ČINJENICA: Trans*⁸ osobe, zbog svog rodnog identiteta, najčešće su na meti diskriminacije i predrasuda. U procesu tranzicije one često moraju svaki dan da se autuju. Zbog rijetkog pojavljivanja trans* osoba u BiH javnosti, njihove živote društvo senzacionalizuje tj. prikazuje kao „vanrednu pojavu“. Dakle, društvo je to koje skreće pažnju na trans* osobe.

PREDRASUDA: *Pa on je u braku, ima djecu, kako može da postane peder?*

ČINJENICA: Osoba ne može da „postane“ gej. Pokušavajući da ispoštuje nametnute društvene uloge, LGBTI+ osoba može da prikriva svoju seksualnu orijentaciju ili da je tek kasnije postane svjesna.

PREDRASUDA: *Djeca ne mogu zdravo da odrastaju bez oca i majke. Roditelji su otac i majka, a ne dvije majke ili dva oca.*

ČINJENICA: Stereotipno je uvjerenje da roditelji djeteta moraju biti suprotnog pola kako bi se djeca mogla identifikovati sa osobom muškog ili ženskog pola. Podsjetimo se da LGBTI+ osobe često imaju heteroseksualne roditelje, što opet nije uticalo na „formiranje“ njihove seksualne orijentacije. Prema sveobuhvatnom pregledu istraživanja iz 2014. godine utvrđeno je da na zdrav razvoj djeteta primarno utiču stabilnost i funkcionalnost porodice, njena socioekonomska situacija, a ne polni ili rodni identiteti odgajatelja djeteta (Manning, Fetto and Lamidi, 2014).

---

⁸ “Trans*” je nadređen pojam koji obuhvata sve transrodne osobe, kao i one koje se ne identifikuju sa rodnom koji im je dodijeljen pri rođenju.

PREDRASUDA: *Oduvijek sam htjela da imam gej prijatelja, oni imaju smisla za modu.*

ČINJENICA: Stereotipni stavovi poput ovog prožeti su u mnogim filmovima, serijama i drugim medijima. Gej muškarcima ovako se nameću sporedne uloge (prijatelja) koje „treba“ da zauzimaju u društvu, a opovrgava se njihova pozicija u ulozi protagonista.

PREDRASUDA: *Pederi su pedofili.*

ČINJENICA: Gej muškarci su muškarci koje emotivno, seksualno i romantično privlače drugi muškarci. Pedofilija je polna nastranost, odnosno vrsta seksualne perversije, sklonost prema seksualnim odnosima sa djecom istog ili suprotnog pola, oblik polnog zlostavljanja i nasilja.

PREDRASUDA: *Lezbejke mogu da gledam, ali pederi su mi odvratni!*

ČINJENICA: U partijarhalnom sistemu vrijednosti, koji se često pojavljuje na našim prostorima, identitet lezbejke se ne shvata ozbiljno, a ženska tijela često se objektivizuju, čineći simbol muškog erotskog zadovoljstva.

PREDRASUDA: *Homoseksualnost nije prirodna. Toga nema ni kod životinja.*

ČINJENICA: Homoseksualnost je izuzetno česta i važna među mnogobrojnim životinjskim vrstama, kao što su neki sisari i ptice (flamingosi, delfini, zebre, žirafe, gazele, ovce, slonovi itd.) (Savolainen and Hodgson, 2016).

PREDRASUDA: *Svi oni su imali neke traume u djetinjstvu i zato su nenormalni.*

ČINJENICA: Seksualna orijentacija nije zasnovana na traumama ili iskustvima, nego je biološki predisponirana. Genetički i drugi biološki faktori, sa kojima se ljudi rađaju, najviše određuju seksualnu orijentaciju pojedinca. Njeno ispoljavanje može da zavisi od okruženja (stavova roditelja, društva i sl.), ali okruženje ne može da stvori ili promijeni nečiju seksualnu orijentaciju (Balthazart, 2017).

Problemi nastaju kada naše pretpostavke nisu zasnovane na činjenicama, nego na neistinama. Ukoliko se nismo edukovali (npr. čitanjem ili razgovorima sa drugima), vjerovatno ćemo pretpostavljati pogrešno. Ovime mi etiketiramo i ograničavamo LGBTI+ osobe te ih isključujemo iz procesa socijalizacije, čime narušavamo njihovo psihofizičko zdravlje.

Šta mi možemo da uradimo?

Možete...

- **Istražiti sebe**, vlastita uvjerenja i znanja, kako biste mogli da budete dobra pomagačica ili *saveznica*⁹. Neki od načina da ovo uradite su:

- o Prepoznavanjem predrasuda i neinformisanosti u vezi sa LGBTI+ populacijom kod sebe i kod ljudi u svom okruženju (npr. koleginica, poznanica, prijateljica). Ukoliko ste ovaj priručnik čitali pažljivo i redom, na ovom koraku već ste radili u poglavlju *Pretpostavka je majka svih... problema*. Ukoliko niste, predložimo da pogledate to poglavlje sada.

- o Popunjavanjem *Upitnika za samoprocjenu uvjerenja i stavova o radu sa LGBTI+ osobama* (vidi Prilog 1).

- **Učiti**, kontinuirano se edukovati o terminologiji, zakonima, iskustvima LGBTI+ osoba u BiH i dešavanjima vezanim za živote LGBTI+ osoba u svijetu. Ne sramite se priznati da nešto ne znate; to je čak poželjno! Njeguajte svoju empatiju aktivno slušajući priče iz života LGBTI+ ljudi i njihovih saveznica, trudeći se da uvidite odakle potiču strahovi, emocije i poteškoće LGBTI+ osoba pri svakodnevnom funkcionisanju.

- **Biti svjesne konteksta**, odnosno uticaja porodice, vršnjakinja i šireg okruženja na zdravlje i život LGBTI+ osoba. Posmatrajte ljude holistički. Seksualna orijentacija nije jedino obilježje neke pojedinke. Na primjer, ukoliko radite sa lezbejkom, pokušajte da uočite koje još uloge ona ne sebe preuzima; da li je možda i koleginica, prijateljica, književnica, biciklistkinja, Francuskinja, hrišćanka itd. LGBTI+ osobama je nekad potrebna podrška kako bi se podsjetile na svoje unutrašnje resurse, snage i kompetencije koje imaju van konkretne problemske situacije u kojoj se možda nalaze.

---

⁹ Saveznice (engl. allies) su sve osobe, bez obzira na njihov seksualni i rodni identitet, koje podržavaju i pomažu LGBTI+ pojedinke.

- **Paziti na svoje riječi**, tj. na poruke koje šalžete nesvjesno prilikom interakcije sa pojedinkama ili grupama. Možete se truditi da povremeno govorite o ljudima koristeći oba gramatička roda (npr. da kažete „sekretar i sekretarica“ ili „funkcioner i funkcionerka“). Možete čak i da pitate kako individua želi da je oslovljavate (npr. koju zamjenicu preferira za sebe: on, ona ili neku treću) ukoliko smatrate da ste izgradili podržavajući odnos sa dovoljno povjerenja kako bi vam se osoba mogla otvoreno predstaviti. Budite svjesne da je i pozitivno etiketiranje ipak etiketiranje te da nije poželjno reći npr. „Meni su gej muškarci sasvim normalni ljudi.“ Ovime implicirate da ljudi mogu biti i „nenormalni“ ili „bolesni“ te ohrabrujete takve podjele među ljudima i narušavate povjerenje koje vam LGBTI+ osoba može ukazati.

- **Stvarati siguran prostor** tako što ćete to otvoreno reći. Reagujte neodobravanjem na govor mržnje, diskriminaciju i stereotipe kada ih prepoznate. Podržite ideju o postavljanju granica i o povjerljivosti u radu sa LGBTI+ pojedinkama i grupama ljudi. Ukoliko postoji nešto što biste željeli da pitate osobu, dajte joj do znanja da ne mora da vam da odgovor sada ili uopšte. Uvažite činjenicu da neke pojedinke neće biti spremne da vas „puste“ u svoj lični prostor ili da sa vama podijele lične informacije, iako im vi možda niste dali razlog da vam ne vjeruju. Govorite iz uloge učenice, osobe koja je spremna da primi povratnu informaciju, kritiku ili sugestiju i naglasite da ste svjesne da ne znate sve (npr. o životima LGBTI+ osoba ili o nekoj temi o kojoj se govori). Stvaranju sigurnog prostora doprinose i vidljivi simboli koji predstavljaju podršku LGBTI+ zajednici, npr. naljepnice sa duginim bojama, izložene knjige i brošure i sl. Detaljniji opis sigurnog prostora pronaći ćete u Prilogu 1.

- **Koristiti efikasne tehnike** za rad sa članicama LGBTI+ zajednice. Pri organizaciji događaja od značaja za zajednicu, važno je osigurati mjesta u kojima se oni održavaju radi bezbjednosti učesnica, jer u društvu kakvo je naše zaštita LGBTI+ osoba od nasilja i diskriminacije nije adekvatna, a homofobija je rasprostranjena i duboko ukorijenjena. Često se unajmljuju zaštitari koji se staraju da tokom događaja ne dođe do ikakvih incidenata, ili se događaji organizuju u tajnosti, u ograničenim grupama ljudi bez medijske promocije. Primjeri ovakvih događaja i tehnika rada sa članicama LGBTI+ zajednice su:

Živa biblioteka

U ovoj biblioteci, kao i u svakoj drugoj, moguće je čitati mnoštvo knjiga. Razlika je u tome što su u Živoj biblioteci knjige zapravo ljudi (Diskriminacija.ba, 2015). Čitav koncept osmišljen je kao sredstvo u razbijanju ili direktnom suočavanju sa vlastitim stereotipima ili predrasudama. U ovoj biblioteci postoje katalozi (spisak naslova), knjige, bibliotekarke, kao i određeni vremenski period za čitanje, što je u ovom slučaju razgovor. Knjige su pretežno članice neke ranjive društvene kategorije (koja je često diskriminisana ili je na meti predrasuda). Tako posjetiteljke/čitateljke mogu da razgovaraju o svemu što ih zanima i da postavljaju pitanja kako bi zavirili dublje u izvore svojih pretpostavki. Ovime se problematizuju postojeći stereotipi u društvu. „Ne sudi knjizi po koricama“ je sjajan slogan koji ukazuje na sam izvor problema. U slučaju rada sa LGBTI+ populacijom, rekli bismo „Ne sudi seksualnoj orijentaciji osobe po njenom izgledu“.

Živa biblioteka se najčešće organizuje u sklopu festivala, koncerata, raznih društvenih manifestacija sa većim brojem posjetiteljki. Prva Živa biblioteka organizovana je u Danskoj (2000. godine), a 2003. godine je postala dio programa Savjeta Evrope.¹⁰

Prilikom organizacije Žive biblioteke važno je za nju pronaći adekvatan prostor u kojem će knjige, odnosno ljudi, imati dovoljno prostora da razgovaraju sa manjim grupama ljudi. Posebnu pažnju treba obratiti na pripremu osoba koje dijele svoje priče sa drugima te naglasiti da govore isključivo onoliko i onako kako je njima prihvatljivo. Njihova obaveza nije da odgovore na sva pitanja, nego da podijele svoja iskustva u onoj mjeri koja je za njih prihvatljiva, edukujući okupljene čitateljke. Za „čitanje“ potrebno je ograničiti vrijeme i obezbijediti osvježenja za ljude – knjiga te osigurati dovoljno tih prostor kako bi više manjih grupa u njemu moglo da razgovara istovremeno.

---

10 Više o Živoj biblioteci na engleskom jeziku pročitajte ovdje: <https://www.coe.int/en/web/youth/living-library>

Forum teatar

Forum teatar je spoj aktivizma i umjetnosti koji ne samo da ističe određene društvene probleme, nego pruža i mogućnost njihove simulacije. Putem teatra, suzbija se diskriminacija, opresija i pokušavaju se naći nova rješenja koja bi mogla da odgovaraju određenim situacijama. Samim tim, pomaže se učesnicama i publici da se postave u drugačiju perspektivu i da se otvaraju za nova znanja, odnosno da uče (Marković i Jovanović, 2015).

Tehnike forum teatra su veoma opuštajuće te se kroz njih približavamo svom tijelu; osvještavamo ga. Ovo je bitno zbog uživanja u ulogu i reagovanja iz određenog lika. Veoma je bitna i uloga publike koja nije pasivna i apatična, nego je tu da učestvuje u performansu i ponudi svoj doprinos. Ovo čini forum teatar unikatnom tehnikom koja omogućava da zajedno stvaramo i dolazimo do različitih rješenja „kroz praksu“. Publika ima priliku da se poslije prvog izvođenja uključi, podijeli svoje mišljenje ili čak zamijeni neke od likova. U izvođenju, odnosno samoj priči, postoji opresor koji diskriminiše ili na bilo koji način ugrožava prava nekog od likova te je on jedina figura koja se ne može zamijeniti; da može, konflikta ne bi ni bilo.

Projekcije filmova i diskusije

Još jedan pristup afirmisanju i promociji LGBTI+ prava kroz umjetnost su projekcije filmova. Filmovi koji problematizuju tematiku kršenja LGBTI+ prava jesu dobra tehnika jer informišu, senzitivišu i pokazuju puteve kojima LGBTI+ osobe mogu krenuti ukoliko nisu ravnopravne ili trpe osudu društva. Bitno je izabrati filmove i sa pozitivnim pričama i situacijama, jer to igra veliku ulogu u smanjenju predrasuda prema ovoj populaciji i pokazuje drugu perspektivu.

Ovime LGBTI+ osobe i njihove saveznice dobijaju priliku da svjedoče pojedinačnim pričama, što je veliki napredak kojim se smanjuju stereotipi i predrasude prema LGBTI+ populaciji. Diskusija nakon filma može da se odnosi na samu temu, ali često se fokus prebaci na širu sliku i generalnu problematiku kršenja prava LGBTI+ osoba.

Čitanje queer¹¹ / feminističke poezije

Ukazivanje na osobe koje pišu poeziju sa queer/feminističkom tematikom, kao i na sam sadržaj njihovih djela, može biti ohrabrenje za druge kako bi se same angažovale u iskazivanju svojih emocija i stavova. Ovo doprinosi stvaranju queer kulturnog sadržaja jedne zajednice. Ovo može biti i pogodan prostor za druge mlade umjetnice da predstave svoje radove i osjećaju se sigurno i ostvareno kao stvarateljke.

Stvaranje sigurnog prostora

Mapiranje mjesta koja su LGBTI+ „friendly“¹² je od izuzetne važnosti, pogotovo u zajednicama koje su male i nemaju prostore koji se tako deklariraju u javnosti. LGBTI+ osobama mnogo znači podrška tog vida, da se zna da su tu dobrodošle i da tu imaju prostor za svoje aktivnosti. Siguran prostor može biti kafić, klub, omladinski centar, kancelarija neke organizacije i sl. Kancelarija bi trebalo da posjeduje i razne materijale i knjige o pravima i položaju LGBTI+ osoba, a LGBTI+ friendly organizacija bi trebalo da bude otvorena za saradnju i inicijative u vezi sa LGBTI+ osobama.

---

11 Queer je široki pojam koji označava sve odnose i osobe koje se ne uklapaju u heteronormativnu sliku društva.

12 „Friendly“ (prijateljska) mjesta su prostori u kojima ljudi teže da stvore siguran, bezbjedan i podržavajući ambijent za sve LGBTI+ osobe.

Grupe podrške

U početku procesa autovanja, ali i tokom drugih procesa kroz koje LGBTI+ osobe prolaze tokom prihvatanja i izgradnje svog identiteta, grupe podrške mogu značiti mnogo za pojedinku, budući da će biti svjesna da nije sama i da ima i drugih koji su prošli kroz slično iskustvo. LGBTI+ osoba u takvom okruženju može da bude ko ona zaista jeste; može da razgovara o svojim problemima sa drugim osobama i tako čuje drugačija iskustva. Grupe podrške su jako bitan metod u bilo kojem stadiumu života jer se u njima takođe stvara siguran prostor.

Kampovi (npr. Q sport kamp)

Generalno, kampovi su odlična mjesta za upoznavanje različitih osoba. Izolovano mjesto, u prirodi, sa sportskim ili edukativnim sadržajima predstavlja siguran prostor za LGBTI+ osobe da budu slobodne i ponašaju se kako osjećaju da treba da se ponašaju. Sama izolovanost mjesta za kamp stvara prijatnu atmosferu, kao i osjećaj sigurnosti i relaksacije pošto je bijeg u prirodu u stresnom savremenom društvu potreban mnogima. LGBTI+ osobe često se ne osjećaju prijatno niti sigurno u raznim teretanama, fitness centrima ili u nekim sportskim događajima te je zbog toga kamp za LGBTI+ osobe mjesto gdje one mogu da isprobaju razne vježbe i sportove – na šta se inače ne bi usudile.

Organizovanje sekcije/kluba/vršnjačkog tima za podršku LGBTI+ osobama u školama ili pri fakultetima

Ovakve sekcije/klubovi/vršnjački timovi su pokazalac napretka u borbi za prava LGBTI+ osoba u nekoj zajednici. Učenice i studentkinje fakulteta ili škola bi ovakvim organizovanjem pomogli u skretanju pažnje na samo postojanje LGBTI+ osoba u toj instituciji. Ovakve grupe mogu služiti i kao grupe podrške, ali i kao zagovaračke grupe i timovi koji neodobravaju nasilje, diskriminaciju, govor mržnje i sl. Uz ovu aktivnost poželjno je (a često i potrebno) u školama i fakultetima raditi na edukaciji osoblja, učenica, roditelja/staratelja i studentkinja.

Pozitivan primjer iz prakse: Rad sa neformalnom grupom mladih LGBTI+ osoba „Kvir Luka“

Grupa „Kvir Luka“ nastala je spontano, udruživanjem nekoliko LGBTI+ osoba koje su željele da stanje u društvu bude drugačije, te su shodno tome i djelovale. Na inicijalnom sastanku odlučeno je da povezivanje određuju kao neformalnu grupu, budući da je to bilo sasvim dovoljno za početak djelovanja. Sastav grupe se vremenom mijenjao kao i njeno ime. Rađene su mnoge ulične akcije, a sastanci su se redovno održavali u sigurnom, podržavajućem prostoru. Sve aktivnosti kreirale su članice grupe prema vlastitim potrebama.

Jedna članica pričala je o svojoj ideji drugarici koja se aktivno uključila u rad grupe. Sve članice zajedno su razrađivale svoju ideju, a nova članica, sa nešto više iskustva u pisanju projektnih aplikacija, napisala je prijedlog sa kojim je grupa aplicirala donatoru. Ovakvim pristupom u radu sa zajednicom, poznatijim kao „bottom-up“ pristup, sve članice grupe bile su aktivno uključene u proces kreiranja poželjnih promjena u društvu (Nikkhah & Redzuan, 2009). Važno je promjetiti da su LGBTI+ osobe te koje najbolje poznaju vlastite prepreke, probleme i potrebe, te ih najbolje mogu i definisati. Projekti koji su nametnuti od strane drugih („sa vrha“, tj. „top-down“ pristupom) ne mogu toliko vjerodostojno da zamijene ono što LGBTI+ osobe uistinu žele (Nikkhah & Redzuan, 2009). „Bottom-up“ pristupom je i nastao projekat „Uči, Usavrši, Uradi!“ koji je sproveden u novembru 2017. godine. Pored toga, grupa je željela da se sadržaj obogati pa je iz saradnje sa ostalim LGBTI+ osobama iz zajednice nastao i „Mini Queer Festival“, prvi ove vrste u Banjaluci.

U sklopu projekta „Uči, Usavrši, Uradi!“ članice neformalne aktivističke grupe Kvir Luka u Banjaluci učestvovala su u ciklusu od četiri radionice na temu projektnog menadžmenta uz vođstvo facilitatora i koordinatorice projekta. Njih deset stekle su nove uvide i produbile svoje poznavanje tehnika i vještina potrebnih za sprovođenje projekata u lokalnoj zajednici, ali je i kohezija unutar ove neformalne grupe tako ojačana. Jedan od posebno istaknutih uspjeha postignutih ovim projektom predstavlja realizacija javnog događaja naziva „Izađi!“ koji je u potpunosti osmislila i organizovala ova grupa. Događaj je obuhvatao organizaciju „Žive biblioteke“ kojom je događaj započeo, a potom je prikazan edukativni film na temu nasilja nad osobama iz LGBTI+ zajednice. Nakon filma uslijedilo je čitanje queer poezije po izboru mladih iz Kvir Luke. Za njih, najvažnije je bilo to što su dobili priliku da u svom gradu konačno osjete prihvatanje i slobodu u sigurnom prostoru.

„Mini Queer Festival“ predstavlja aktivističko djelovanje kroz psihosocijalni aspekt rada na sebi i upoznavanja sebe kroz umjetnost. Cilj ovog projekta bio je okupiti i povezati LGBTI+ zajednicu u Banjaluci, te osnažiti i izgraditi kapacitete pojedinki iz LGBTI+ zajednice da se aktiviraju i iniciraju promjene radi poboljšanja svog položaja u društvu. Glavne aktivnosti bile su psihosocijalne sesije sa psihološkinjom koja ima dugogodišnje iskustvo u radu sa LGBTI+ osobama, teatarska radionica koja ima za cilj rad na sebi, prihvatanje sebe kao dio procesa coming out-a, upoznavanja sa svojim tijelom, glasom i prostorom, Coming out radionica koja je pomogla osnaživanje učesnica, te radionice joge kao još jedan aspekt prihvatanja i razumijevanja svog tijela.

I poslije ovih projekata, grupa je nastavila da se okuplja i radi na drugim aktivnostima, ali i da razvija saradnje sa drugim organizacijama i neformalnim grupama u polju promocije LGBTI+ prava.

Neformana grupa mladih LGBTI+ osoba Kvir Luka u Banjaluci ostavlja otvorena vrata svim zainteresovanima koji bi željeli da se uključe u njen rad, da se informišu i edukuju o temama vezanim za život LGBTI+ osoba ili za rad sa LGBTI+ osobama. Kvir Luku možete kontaktirati putem e-mail adrese kvirlukabl@gmail.com.

Prilog 1. Upitnik za samoprocjenu uvjerenja i stavova o radu sa LGBTI+ osobama

Svjesna sam postojanja LGBTI+ osoba u mom neposrednom okruženju (u mojoj učionici, kabinetu, sajetovalištu itd.) iako o tome ne mogu da zaključim na osnovu njihovog izgleda.

U radu sa ljudima pokušavam da stvorim siguran prostor kako bi LGBTI+ osobe osjetile podršku i prihvatanje s moje strane. Npr. u kancelariji imam vidno istaknut neki od simbola LGBTI+ zajednice kao što je naljepnica sa duginim bojama ili brošuru/letak o relevantnim temama.

Smatram da su javne manifestacije poput parade ponosa, LGBTI+ festivala i javnih tribina bitne jer povećavaju vidljivost LGBTI+ osoba u društvu i podstiču diskusiju, edukaciju i proces normalizacije i destigmatizacije LGBTI+ identiteta.

Svjesna sam nekih specifičnih aspekata u životima LGBTI+ pojedinki koji predstavljaju faktore rizika za njihov cjeloživotni, zdrav psihosocijalni razvoj. Neki od ovih faktora su: strah od napuštanja i odbacivanja, svakodnevna briga za vlastitu bezbjednost, osuđivanje od strane porodice ili vršnjakinja ili koleginica, diskriminacija i mobing na poslu, izloženost psihičkom nasilju unutar i van LGBTI+ zajednice itd.

Znam da ću u radu sa LGBTI+ ljudima konstantno učiti i srećati se sa novim, nesvakidašnjim iskustvima i pričama. Moj rad sa LGBTI+ osobama ne može biti šablonski.

Shvatam važnost rada usmjerenog na klijentkinju kroz npr. „naivno“ prihvatanje i korištenje termina koje LGBTI+ osoba koristi, aktivno slušanje i bezuslovno prihvatanje klijentkinjine subjektivne stvarnosti. Prihvatam da je svaka, pa i LGBTI+ osoba, majstorka u svom životu.

Informisana sam o uslugama i podršci koju LGBTI+ osobe mogu da dobiju u našoj zajednici i društvu. Znam gdje i kako da potražim više informacija o tome ukoliko mi budu potrebne te sam spremna da pitam kada nešto ne znam.

Svjesna sam široke rasprostranjenosti i prikrivenosti stereotipa i predrasuda o LGBTI+ populaciji. Radim na prepoznavanju vlastitih skrivenih pretpostavki i uvjerenja. Shvatam da je ovo moj proces i prihvatam odgovornost za njega. Uvažavam sugestije i drago mi je kad mi drugi ukažu na moj prostor za napredak.

Jasno mi je da LGBTI+ osobe u našem društvu nailaze na razne prepreke, bilo to u školi, na fakultetu, prilikom zapošljavanja, podizanja kredita, želje da zasnuju porodicu i imaju djecu itd.

Spremna sam da u radu sa ljudima reagujem neodobravanjem na govor mržnje, etikeritanje, stereotipe ili diskriminaciju ka LGBTI+ osobama.

O autorkama

Nikolina Garača bavi se individualnim i grupnim psihosocijalnim savjetovanjem sa mladima i odraslima te trenutno živi u Banjoj Luci. Diplomirala je na odsjeku primijenjenog socijalnog rada na Sheridan College-u u Kanadi, a trenutno završava studij psihologije u Banjaluci. Naročito se interesuje za pružanje podrške mladima kroz stručna savjetovanja, razvoj vještina učenja te kroz osnaživanje i usmjeravanje. Nikolina pruža podršku i nezaposlenim licima u procesu zapošljavanja te onima koje žele profesionalno da se usmjere. Kroz angažman u nevladinom sektoru od 2011. godine učestvovala je programima pružanja podrške i pomoći pojedinkama iz ranjivih grupa kao što su LGBTI+ osobe, mladi i nezaposlena lica.

Aleksandar Talijan rođen je 03. aprila 1991. u Banjoj Luci. U istom gradu diplomirao je politikologiju na Fakultetu političkih nauka. Aktivizmom se počeo baviti na početku srednje škole. Kao primarno djelovanje izdvaja učestvovanje i organizaciju projekata sa temama antidiskriminacije i promocije prava LGBTI+ osoba, kroz edukaciju i rad sa zajednicom. Zalaže se za koncept individualnosti svake pojedinke integrisane u interkulturalnu zajednicu, a u slobodno vrijeme se bavi plesom.

Literatura

- Balthazart, J. (2017). Genetic and Prenatal Components of Homosexuality. *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science*, pp.1-4.
- Bronfenbrenner, U. (1976). *Reality and research in the ecology of human development*. Washington: Journal Supplement Abstract Service, American Psychological Association.
- Diskriminacija.ba. (2015). Živa biblioteka- imate li hrabrosti za direktan susret sa vašim predrasudama?. [online] Available at: <http://www.diskriminacija.ba teme/%C5%BEiva-biblioteka-imate-li-hrabrosti-za-direktan-susret-sa-va%C5%A1im-predrasudama> [Pristupljeno 1 Apr. 2018].
- Dominelli, L. (1996). Deprofessionalizing Social Work: Anti-Oppressive Practice, Competencies and Postmodernism. *British Journal of Social Work*, 26(2), pp.153-175.
- Drescher, J. (2012). The Removal of Homosexuality from the DSM: Its Impact on Today's Marriage Equality Debate. *Journal of Gay & Lesbian Mental Health*, 16(2), pp.124-135.
- Kučukalić, N. (2015). *Priručnik za edukaciju o LGBT temama i ljudskim pravima*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Manning, W., Fetto, M. and Lamidi, E. (2014). *Child Well-Being in Same-Sex Parent Families: Review of Research Prepared for American Sociological Association Amicus Brief*. *Population Research and Policy Review*, 33(4), pp.485-502.

- Marković, I. & Jovanović, D. (2015). Šta je Forum teatar?. [online] Okvir. Available at: <http://www.okvir.org/sta-je-forum-teatar/> [Pristupljeno 1 Apr. 2018].
- Maslow, A. H. (2006). Motivation and personality. New York: Longman.
- Ng, W. (2018). A Tool for Everyone - Revelations from the “Power Flower”. [ebook] Doris Marshall Institute. Available at: <http://lgbtq2stoolkit.learningcommunity.ca/wp/wp-content/uploads/2014/12/flower-power-exercise.pdf> [Pristupljeno 1 Apr. 2018].
- Nikkhah, Hedayat & Redzuan, Ma'rof. (2009). Participation as a medium of empowerment in community development. European Journal of Social Sciences. 11. 170-176.
- Rogers, C. (2011). On Becoming a Person. London: Constable & Robinson.
- Savolainen, V. and Hodgson, J. (2016). Evolution of Homosexuality. Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science, pp.1-8.

S W A G - A M I

e e r a

c e y

r

e

t

l

y

